

УДК 811.161.3-26'06"190/192"

DOI 10.52928/2070-1608-2026-80-4-74-78

**ТВОРЫ БЕЛАРУСКОЙ ДРАМАТУРГИИ ПАЧАТКУ XX СТ.
У МОВАЗНАЎЧЫХ ДАСЛЕДАВАННЯХ 1900 – 1920-х гг.****Л.У. ГЛУШЫЦКІ***(Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3814-9278>e-mail: leu.hlusycki@gmail.com

У артыкуле разглядаюцца выданні 1900 – 1920-х гг., дзе змешчаны заўвагі і даследаванні, прысвечаныя мове драматургічных твораў гэтага ж перыяду. Увага звяртаецца як на асобныя падрадкавыя зноскі і невялікія нататкі ў прэсе, так і на мовазнаўчыя артыкулы і працы вядомых даследчыкаў. Праводзіцца супастаўляльны аналіз выяўленых меркаванняў. Ацэнкі і сцверджанні вучоных параўноўваюцца са звесткамі тагачасных і сучасных слоўнікаў.

Ключавыя словы: мова драматургіі, супастаўляльны аналіз, М. Гарэцкі, І. Дварчанін, Я. Карскі, П. Бузук, гісторыя беларускай літаратурнай мовы.

Уводзіны. Пачатковы этап развіцця беларускай драматургіі, якая стваралася на новай беларускай літаратурнай мове, прыпадае на XVIII–XIX стст. (гл. раздзелы пра К. Марашэўскага, М. Цяцёрскага і інш. у зборніку «Беларуская дакастрычніцкая драматургія» [1, с. 9, 41]). У першыя дзесяцігоддзі XX ст. гэтыя працэсы набылі новы імпульс, паколькі ў 1905 г. «царызм быў вымушан “рэкамендаваць міністрам і галоўным начальнікам ведамстваў без затрымкі, і ва ўсякім разе не пазней 6 месяцаў з дня зацверджання гэтага палажэння: І, распарадзіцца адменнаю адміністрацыйных распараджэнняў, якія абмяжоўваюць ужыванне мясцовых моў у Заходнім краі і не заснаваны прама на законе...”» [2, т. 2, с. 112]. У сваёй «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкі адзначаў, што «нацыянальная, ці нашаніўская (ад назову газеты “Наша Ніва”) пара пачалася з рэвалюцыі 1905-га года, калі беларускае друкаванае слова магло вольна пашырацца на ўлонні свае айчыны» [3, с. 132]. Такі падыход да перыядызацыі апраўданы вядомымі і значнымі падзеямі таго часу. Так, з канца 1906 г. распачало «сваю работу ў Пецярбургу першае беларускае выдавецтва “Загляне сонца і ў наша ваконца”, а ў Вільні першая беларуская легальная газета “Наша доля”» [3, с. 132]. Усе названыя ўмовы далі магчымасць свабодна выдаваць друкаваную прадукцыю на беларускай літаратурнай мове, што, у сваю чаргу, запатрабавала ад дзеячаў таго часу больш увагі аддаваць пытанням распрацоўкі літаратурнай мовы. Рэдактар «Нашай нівы» А. Уласаў пісаў у сваіх успамінах: «Пачатак беларускай прэсы быў увесёлы на ахвярах і цяжкай начной працы. Паўтраця году пісаў ад вечара да раніцы. Як мы вытрымалі гэту работу, я не разумею. Маладосць, нязломная воля і энтузіязм! Трэба было вырабляць літаратурную мову» [4, с. 165].

Пры гэтым у 1900 – 1910-х гг. яшчэ фактычна не існавала цэнтраў навуковага вывучэння беларускай мовы і літаратуры, паколькі «інстытуцыялізаванае даследаванне нацыянальнай мовы беларускага народа пачалося толькі на пераломе 1910 – 1920-х гг.» [5, с. 3]. У гэты перыяд на першым месцы ў філолагаў стаялі пытанні нармалізацыі правапісу і граматыкі, навучання пісьму і чытання. У 1917 г. выйшла брашура «Як правільна пісаць па-беларуску» [6]. У 1918 г. пабачылі свет дзве граматыкі («Граматыка беларускай мовы» Б. Пачобкі [7] і «Беларуская граматыка для школ» Б. Тарашкевіча [8]), выходзілі дапаможнікі па беларускай мове (напрыклад, «Просты спосаб стацца ў кароткім часе граматычным» [9]). Але спецыяльных даследаванняў мовы мастацкай літаратуры яшчэ не праводзілася.

Тым не менш ужо ў дарэвалюцыйны перыяд і першыя дзесяцігоддзі пасля рэвалюцыі 1917 г. на мову драматургічных твораў таго часу пачала звяртацца ўвага з боку пісьменнікаў, выдаўцоў і даследчыкаў. Аднак у айчынай мовазнаўчай літаратуры названыя факты не знайшлі належнага адлюстравання, чым тлумачыцца актуальнасць гэтага даследавання. Мэта артыкула – апісанне даследаванняў мовы беларускай драматургіі 1900 – 1920-х гг., якія праводзіліся ў гэты ж перыяд. Для дасягнення мэты былі пастаўлены наступныя задачы: прааналізаваць падрадкавыя зноскі ў выданнях згаданага перыяду, выявіць і апісаць артыкулы, прысвечаныя тэме мовы драматургіі 1900 – 1920-х гг., разгледзець працы М. Гарэцкага, Я. Карскага і І. Дварчаніна на прадмет наяўнасці ў іх заўваг адносна мовы драматургічных твораў.

Асноўная частка. Хоць у першыя дзесяцігоддзі XX ст. сістэмнага навуковага вывучэння мовы мастацкай літаратуры ўвогуле і драматургіі ў прыватнасці як такога яшчэ не адбывалася, нельга сказаць, што мова твораў драматургічнага жанру зусім не прыцягвала ўвагу тагачасных даследчыкаў. Ужо ў самых першых друкаваных выданнях гэтага перыяду фіксуюцца заўвагі, якія адносіліся да моўных асаблівасцей тэкстаў. Аднак пэўную складанасць стварае той факт, што аўтары заўваг звычайна не пазначаліся.

Адной з першых праяў увагі да мовы твораў стала тлумачэнне некаторых слоў і формаў у падрадкавых зносках (пазней такі падыход быў шырока выкарыстаны І. Дварчаніным у яго «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры» [10]). У адным з першых твораў драматургіі 1900-х гг. «Янкіна жалаба» (1900), напісаным А. Пшчолкам, былі зроблены дзве моўныя заўвагі ў форме падрадкавых зносак. Гэтыя заўвагі адносяцца да слоў **кофія* і **вантажыцца*: [Іван Цімафееў:] Судзь потягнуу за яго, за Пахома, значить. Я узяу *кофію* – да вь присутства

[11, с. 11]; [Старшыня:] *Замгсто того, штобъ табъ* [Янку] *жить, якъ людцы... мирно, тихо, по-божъему, ты идешь насупротивъ, на брата цглый день вантажешся* [11, с. 14]. Заўвага да першай словаформы выглядае так: *копію постановлення суда*; да другой: *не знаешъ покою*. Звесткі, пададзеныя ў «Этымалагічным слоўніку беларускай мовы» адносна слова *вантажыцца*, выклікаюць сумненні наконт таго, што гэта слова растлумачана карэктна. Адзінае значэнне беларускага дзеяслова ў этымалагічным слоўніку – ‘сур’ёзна, не на жарт бароцца’¹. Менавіта гэта значэнне ў большай ступені адпавядае кантэксту.

Асобныя зноскі моўнага характару рабіліся ў драматургічных творах і ў канцы 1910 – 1920-х гг. Так, у выданні драмы «Васількі» 1919 г. форма *ружынку* кваліфікавана як паланізм («па-беларуску – рожаньку» [12, с. 52]), а форма *запрэту* – як русізм (у якасці беларускіх адпаведнікаў прыводзяцца *забарон*, *забарона* [12, с. 55]). У «Ценях» (1920) Ф. Аляхновіча зроблена заўвага да слова *зацеміў* – яно растлумачана як *замеціў* [13, с. 8]; у яго ж сцэнічным абразку «Калісь» (1919) слова *дзяньгубіць* растлумачана як *марнаваць час* [14, с. 20]. Ідэнтычная заўвага да слова *дзяньгубіць* зроблена і ў драме У. Галубка «Апошнія спатканне» (1919) [15, с. 8]. Абодва творы выдадзены ў 1919 г. у Вільні, абодва выйшлі пад грыфам Выдавецтва мінскага народнага камісарыята асветы (дарэчы, у абразку «Калісь» слова *народнага* ў гэтым грыфе няма). У некаторых творах праз падрадкавыя заўвагі раскрываецца спецыфіка маўлення персанажаў, звязаная з экстралінгвістычнымі фактарамі, якія дзейнічаюць у п’есе. Так, у творы С. Музыкі «На ўсход» (1926), у якім апісваецца барацьба партызанаў у Заходняй Беларусі, тлумачэнні даюцца да слоў, звязаных з рэаліямі жыцця ў тагачаснай польскай дзяржаве. Слова *пастарунак* растлумачана як *аддзяленне жандармерый* [16, с. 68]; слова *легітымацыя* – як *пасведчанне* [16, с. 71]; *розказ* (*росказ*) – як *слухаю!* [16, с. 71]. Калі *легітымацыя* і *росказ* і сёння ўспрымаюцца як паланізмы, то *пастарунак* падаецца ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» без ніякіх памет, што сведчыць пра яго шырокую ўжывальнасць². У творы М. Гарэцкага «Жартаўлівы пісарэвіч» (1928) знаходзім заўвагу, якая тлумачыць складанаскарочанае слова: назойнік *пленбеж* тлумачыцца ў ёй як *Камітэт па эвакуацыі пленных і бежанцаў* [17, с. 19]. Хоць з пункту гледжання беларускай мовы гэта не складанаскарочанае слова, а запазычанне, паколькі ў даваенны перыяд, як і сёння, у якасці літаратурнага выкарыстоўвалася слова *палонны*³.

Яшчэ адной з праяў лінгвістычнай цікавасці да твораў драматургіі з’яўляецца пастаноўка націскаў. Так, у першым выданні «Паўлінкі» Я. Купалы [18] і выданні перакладу п’есы «Мядзведзь» А. Чэхава [19], якія выйшлі ў 1913 г. у Пецябургу, націск пастаўлены ва ўсіх неаднаскладовых словах за рэдкімі выключэннямі. У віленскіх выданнях 1919 г. («Апошнія спатканне» У. Галубка, «Калісь» Ф. Аляхновіча і «Васількі» А. Паўловіча) націск прастаўлены ў словах, у якіх ёсць націскное *e*. Паколькі драматургічныя творы ставіліся ў тэатрах, націскі маглі быць пазначаны, каб забяспечыць правільнае вымаўленне акцэрамі ў час выканання. Сёння названыя выданні ўяўляюць сабой каштоўныя крыніцы па вывучэнні гісторыі арфаэпічных нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Нямала ўвагі даследаванню драматургічных твораў іншых аўтараў прысвяціў М. Гарэцкі, які сам з’яўляўся драматургам. У адным са сваіх артыкулаў, прысвечаных тэатральнай тэматыцы, М. Гарэцкі закрануў пытанні беларускага вымаўлення: «У “Н.[ашай] Н.[іве]” раней пісалася, як дрэнна некалі ў Пецябурзе гаварылі на сцэне па-беларуску, але вот у астатнія часы на аматарскай сцэне ў В.[ільні] можна было ўжо пачуць ад большай часткі мастакоў і штукарак даволі ладную беларускую гаворку. А, напрыклад, у мове штукарка М. вуха радасна і пільна лавіла і прыгажосць разважнай беларускай інтанацыі і чыста беларускага складу са смакам сказаць у глаголу “іць” або “ыць”, дабавіўшы ядрэнае беларускае “р” і дужую спіяшчую “шч” з цікавым і практычным “ў” (крычаць, крычаў; “Каб я па смерці Бога так бачыла, як я буду цябе аж да самай смерці любіць і шанаваць, мой ты галубок міленькі, залаценькі, брылянтовы”... (словы Пронкі, “Хам”))»⁴ [20, с. 21–22]. У гэтым кантэксце надзвычай цікава выглядае прыведзены вышэй факт выдання драматургічных твораў у Пецябургу з прастаўленымі націскамі. Мяркуем, гэты крок быў рэакцыяй на крытыку, якая выказвалася ў тагачасным друку.

Ва ўжо згаданай вышэй працы «Гісторыя беларускае літаратуры» М. Гарэцкі разглядаў творчасць беларускіх пісьменнікаў розных перыядаў, у тым ліку і сучасных яму драматургаў. Каштоўнасць гэтага даследавання ў тым, што аўтар ацэньваў іх творчасць не толькі з літаратуразнаўчага пункту гледжання, але часам даваў і агульнае ўяўленне пра мову твораў. У выданні знаходзім выказванні пра мову твораў такіх драматургаў, як А. Пшчолка («Кнігі яго былі пашыраны сярод масквафільскай і несвядомай беларускай інтэлігенцыі, з рахубай на каторую Пшчолка зумысла і прыбліжаў беларускую мову да маскоўскай» [3, с. 124]); К. Каганец («Мова Каганца – дужа прыгожая і чыстая беларуская народная мова. У яго ёсць старадаўнія словы і формы, каторыя вабяць сваёй беларускасцю і характам. Каганец шукаў багацця слоў толькі ў народнай крыніцы, не браў слоў чужых і новапрыдуманых» [3, с. 138]). У некалькіх выпадках М. Гарэцкі звяртае ўвагу на мову асобных драматургічных твораў – драмы А. Паўловіча «Васількі» («напісаная вершамі рознага размера, часам вельмі добрымі» [3, с. 149]) і п’есы «Бутрым Няміра» Ф. Аляхновіча («Як твор літаратурны п’еса выдаецца сваёй стылізаванасцю, прыгаством мовы (хоць і не старыннай)» [3, с. 196]). Мове драмы У. Галубка «Апошнія спатканне» М. Гарэцкі даў ацэнку ў рэцэнзії

¹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Бел. навука, 1978. – Т. 2. – С. 53.

² Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Бел. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – Т. 4. – С. 88.

³ Некрашэвіч С.М., Байкоў М.Я. Расійска-беларускі слоўнік. – Мінск: Бел. дзярж. выд-ва, 1928. – С. 384.

⁴ Тут і далей адаптацыя тэкстаў, змешчаных у выданнях з несучасным правапісам, пад сучасныя арфаграфічныя нормы наша.

на гэты твор [21]. Заўвагі, зробленыя М. Гарэцкім, адносяцца да спрэчнай тэмы выкарыстання ў беларускай мове дзееспрыслоўных зваротаў, сэнсава не звязаных з дзейнікам [22].

Аднымі з першых работ, цалкам прысвечаных непасрэдна мове драматургічных твораў, сталі артыкул Я. Станкевіча «Аб мове» («Беларусь», 1920 [23]) і нататка Янкі Светляка «Аб мове тэатры» («Савецкая Беларусь», 1921⁵).

У артыкуле Я. Станкевіча разглядаецца мова кнігі А. Гаруна «Жывыя казкі». Аўтар ацэньвае моўныя сродкі ў першую чаргу з пункту гледжання іх паходжання, падбіраючы да ўжытых А. Гаруном паланізмаў і русізмаў беларускія адпаведнікі. У некаторых выпадках таксама крытыкуюцца няправільна выкарыстаныя, на думку Я. Станкевіча, беларускія словы (напрыклад, у сказе *Мусіць, знаеш, як прыходзіцца нам жыць* [23, с. 595]). Аднак у гэтым артыкуле не прадстаўлены канкрэтныя крытэрыі, па якіх тыя ці іншыя адзінкі ацэньваюцца як неўласцівыя беларускай мове. Нярэдка аўтар выкарыстоўвае эмацыянальна афарбаваныя словы і звароты пры разглядзе моўных сродкаў («ці не стыдна галіцца на гэты польскі германізм» [23, с. 595]; «Гэта хоць і чужое слова, але прынамсі не так рэжа вушы» [23, с. 596]), робіць катэгарычныя сцверджанні («Сну *відзецъ* нельга, яго можна толькі *сніць*...» [23, с. 595]).

Я. Светляк прысвяціў сваю нататку мове тэатральных пастановак і культуры мовы акцёра. У яго тэксце згадваецца канкрэтны твор – «Ганка» – і прыводзяцца прыклады русізмаў у мове акцёраў: «Вось найбольш рэжучае вуха: Бяздолны – “Картошка”, “у плен бяз выстралу”; Скржэндзеўская – “патом”, “помніць”, “пакл[а]жу”, “наўке”, “крэстніца”⁶, “паласкавей”[.] “адны рукі”, “её”, “на чом себе хочеш” і г.д.; Палякова – “слушайце”, “гаварілі”, “гавараць” і г.д.»⁷. Я. Светляк першай з прычын такіх памылак называе тое, што «ў тых ці іншых выпадках вінен у гэтым і аўтар»⁸.

Артыкул Я. Станкевіча па жанравай прыналежнасці набліжаецца да ліку навукова-папулярных работ, нататка Я. Светляка – да публіцыстычных. Аднак пры гэтым абодва матэрыялы, асабліва тэкст Я. Станкевіча, змяшчаюць цікавыя фактычныя матэрыялы і даюць пэўнае ўяўленне пра тое, як маглі ўспрымацца формы і словы ў 1920-я гг.

У апошнім выпуску III тома «Беларусаў» Я. Карскага, у якім разглядаецца мастацкая літаратура на народнай мове, змешчаны і заўвагі адносна драматургічных твораў Ф. Аляхновіча, К. Буйло, А. Гаруна, Я. Купалы, А. Паўловіча. Я. Карскі паставіўся да твораў гэтых аўтараў крытычна, падкрэсліваючы ў першую чаргу моўныя хібы. Так, разглядаючы мову драматургічных твораў А. Паўловіча, Я. Карскі пісаў: «В языке произведений А. Павловича есть некоторые недочеты, напр. ... “здань” Васількі 37 — привидение? “не трвало” (вм., трывало) (ib.⁹) полонизм и под.» [24, с. 532]. Даследчык крытыкуе за паланізмы і творы К. Буйло: «Язык произведений Буйло недостаточно чист: есть полонизмы и ничем не оправдываемые неологизмы и даже грамматические неправильности. Например ... шак яно дагарае 79, шак дроў там німа ужо, эх, людзі! Шак попел гарэці ня будзе... 81» [24, с. 549]. Пра слова *шак* (ад польск. *wszak*, параўн. у польскай дыялектнай мове: *szak* ‘дык, дык жа’¹⁰) Я. Карскі піша ў зноскы: «Нет и в словарики М. Горецкого» [24, с. 549]. На паланізмах засяроджана і крытыка Я. Карскім мовы «Живых казак» А. Гаруна. Я. Карскі прыводзіць цытату М. Гарэцкага, у якой той даў высокую ацэнку мове і стылю А. Гаруна, і дадае: «К сожалению, подобной характеристики нельзя применить к словарному составу его языка, изобилующего большим количеством полонизмов. Только в «Живых казках», например, отмечены (ср. «Аб мове». Беларусь, 1920, № 137): незапамінайка, буду шкадавала, на цябе чакаюць, спявак, ружовы, пасак, прамень, пекны, файны, сцізорык, гжэчненькі, трункі, шынкі і др.» [24, с. 557]. Такім чынам тут Я. Карскі пагаджаецца з заўвагамі Я. Станкевіча адносна паланізмаў, якія той даў у сваім артыкуле.

Значнае месца ў выпуску адведзена мове твораў Ф. Аляхновіча. Я. Карскі таксама крытыкуе паланізмы і ўвогуле асваенне замежных слоў: «Для исчерпывающей оценки произведений Олехновича следует еще коснуться языка их. Автор – уроженец Виленщины, сильно подверженной польскому влиянию; отсюда нередкие у него полонизмы, напр. *zara* вм. *зараз*, *tykiela*=*tak wiele* вм. *только*; не знаю, как объяснить введение в странной форме иностранных слов: *gest* = *гэст* (жест), *пальтот*, *пальтота* вм. [п]аліт⁰, паліта» [24, с. 567]. Даследчык звяртае ўвагу і на русізмы: «Влияние общерусского литературного языка сказывается в таких словах, как *paralelna z rampaj*, *przywiazanaś*, *enerhii*, *suśyli čary* (осушали [чары] вина), *romysły*, *pryčyniūšym nam hetulki nieśč[ás]cia*, *abiec[ai]* *nahradu*, *ū ciaeñni hetych dzion*, подлая ты гниль, частое пасля» [24, с. 567]; на «провинциализмы и вообще неправильные образования» [24, с. 568]. Пры гэтым да правінцыялізмаў і няправільных утварэнняў аднесена форма *daraženki* (даражэнькіе), якая супрацьпастаўлена правільнай, на думку Я. Карскага, *дарагенькіе* (тым не менш у далейшай гісторыі літаратурнай мовы форма *дарагенькі(я)* фактычна выйшла з ужытку). Як і ў дачыненні да твораў А. Паўловіча, некаторыя словы (*hrabolicie*, *dziañhubić*, *mužauskaha*) адзначаны як адсутныя ў слоўніку М. Гарэцкага. Тут Я. Карскі ў пэўнай ступені салідарызаваўся з віленскімі выдаўцамі, якія тлумачылі слова *дзяньгубіць* у падрадкавай зноскы.

⁵ Светляк Я. Аб мове тэатры // Савецкая Беларусь. – 1921. – № 192(302). – С. 3.

⁶ У тэкście арыгінала трэцяя літара невыразная, можа чытацца як *крэстніца*.

⁷ Светляк Я. Аб мове тэатры // Савецкая Беларусь. – 1921. – № 192(302). – С. 3.

⁸ Там жа.

⁹ На адзначанай Я. Карскім старонцы ў «Васільках» няма такой формы. Гэта форма з верша «Трывога». Аднак у «Васільках» падобная форма ёсць у наступным радку «Вер мне і жалься... ні вытрваю з болю...» [12, с. 24].

¹⁰ Golec J. Cieszyński słownik gwarowy. – Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1989. – S. 30.

Цікава, што менавіта пры разглядзе мовы твораў Ф. Аляхновіча Я. Карскі выказвае свае погляды на выпрацоўку літаратурнай мовы: «Нежелательно при выработке литературного языка без нужды прибегать к провинциализмам или к созданию новых слов, если есть хорошие старые. Конечно, хорошее слово *niebaschi* для обозначения горизонта; может быть, допустимо “здань” – привидение (“Цені”), употреблявшееся в этом смысле уже и у Павловича; но к чему “настольник” (*wagocajessa z nastolnikam*) при существующем “абрус” (скатерть), к чему “зык разбіванага шкла”, когда есть “звон”, “*prycišany zyk arhapani*” в м. “гра”; неестественное выражение: “*užo kamieniar kančaje jaho łupić*” (уже каменщик оканчивает высекать его); “дамы вялікішыя за нашы”...; “*wialikšaje miłasierdzie*” в м. “большие”, “большае”; “сцягнуць няшчасце на сябе” в м. [“]наклікаць”; малор. “*rahatyna*” в м. белор. “рагаціна” [24, с. 567–568].

Пра мову твораў Я. Купалы Я. Карскі піша: «...попадаются и малоупотребительные слова, сказали бы, провинциализмы, и даже очень редкие слова, не попавшие ни в один словарь и неизвестные до сих пор изданным народным произведениям». У пералік трапілі словы з п’есы «Раскіданае гняздо»: *задлякаўся, длякаюся, выжэй, балей, далей* [24, с. 487–488]. Я. Карскі часта падкрэслівае ўплыў польскай мовы на мову твораў Я. Купалы.

Лінгвістычнае каментаванне твораў драматургіі ажыццявіў у сваёй «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры» І. Дварчанін. Сярод пракаментаваных твораў: «Модны шляхцюк» К. Каганца, «Васількі» А. Паўловіча, «На папасе» і «Паўлінка» Я. Купалы, «Кветка папараці», «Сягонняшнія і даўнейшыя» К. Буйло, «Атрута» М. Гарэцкага, «Няскончаная драма» Ф. Аляхновіча. У артыкуле, прысвечаным каментарыям да твораў У. Галубка і Ф. Аляхновіча ў хрэстаматыі І. Дварчаніна, намі разгледжаны ўсе заўвагі, зробленыя ўкладальнікам да тэкстаў гэтых двух аўтараў [25]. Сярод каментарыяў да твораў у хрэстаматыі С. Запрудскі вылучыў шэсць тыпаў: *тлумачальныя, карэкціровачныя, каментарыі з інфармацыяй пра канкурэнтныя формы, адзначэнне правінцыялізмаў, адзначэнне русізмаў, адзначэнне паланізмаў* [25, с. 27]. Аднак каментарыі адносяцца толькі да абраных слоў і формаў, яны павінны былі адыгрываць дапаможную ролю пры вывучэнні літаратуры тагачаснымі школьнікамі, таму не маюць характару вынікаў сістэмнага даследавання. Да таго ж творы ў хрэстаматыі звычайна прадстаўлены са скарачэннямі, таму ўсе складаныя моманты ў іх апыры не маглі быць растлумачаны. Тым не менш некаторыя меркаванні І. Дварчаніна прайшлі праверку часам (напрыклад, рэкамендацыя ўжываць слова *прорва* замест *пропасьць*), хоць іншыя аказаліся памылковымі з пункту гледжання далейшага развіцця літаратурнай мовы (напрыклад, успрыманне слоў *маёнтак, партнёр* як незразумелых).

Пытанні мовы драматургіі закраналіся і ў артыкуле мовазнаўца П. Бузук «Мова і правапіс твораў Якуба Коласа», які з’явіўся ў 1926 г. [26]. Сярод іншага матэрыялам для гэтага артыкула паслужыла кніга Я. Коласа «Сцэнічныя творы» (1917), у якой былі надрукаваны п’есы «Антось Лата» і «На дарозе жыцця». П. Бузук разглядае ў першую чаргу пытанні правапісу і марфалогіі, а таксама ўзнімае пытанне выкарыстання дзееспрыметнікаў: «Неўласцівых беларускай мове форм дзееспрыметнікаў цяпер. ч. дзейн. ст. на **-чы**, прошл. ч. на **-шы** і цяпер. ч. залежн. ст. на **-мы** Колас-Гушча, відавочна, свядома імкнецца ўхіліцца, бо яны амаль зусім не ўжываюцца ў яго мове. ... У “Сцэнічн. твор.” знаходзім “жывучэй і гаючэй вады” (ст. 17), але гэты прыклад вядомы і ў народнай мове (гл., напр., Беларусск. сборн. Раманава, вып. III)» [26, с. 137]. Як дыялектную асаблівасць мовы з кнігі «Сцэнічныя творы», агульную для мовы Я. Коласа і Ц. Гартнага, П. Бузук прыводзіць дзеяслоў *плявузгаць* [26, с. 137–138].

Заклучэнне. Хоць вывучэнне мовы драматургіі ў перыяд 1900 – 1920-х гг. у большасці выпадкаў яшчэ не мела характару сістэмных лінгвістычных даследаванняў, гэтыя дзесяцігоддзі даюць шмат прыкладаў уважлівага стаўлення да драматургічнага слова і спроб асэнсавання мовы асобных твораў. У тэкстах рабіліся падрадкавыя зноскі з моўнымі заўвагамі, у якіх тлумачыліся незразумелыя, на думку каментатараў, словы. Сёння гэтыя факты п’яляюцца сведчаннем тагачаснага ўспрымання канкрэтных слоў, што можа быць выкарыстана ў даследаваннях па гістарычнай лексікалогіі і стылістыцы. У асобных выданнях паслядоўна прастаўляліся націскі, што магло быць рэакцыйна на крытыку, накіраваную на беларускае вымаўленне выканаўцаў сцэнічных роляў. Далейшае вывучэнне гэтага матэрыялу будзе мець практычную карысць пры распрацоўцы актуальных пытанняў беларускага літаратурнага вымаўлення і яго гісторыі.

Дзеячы навукі і культуры, такія як М. Гарэцкі, П. Бузук, Я. Карскі, І. Дварчанін і інш., выказалі меркаванні адносна розных прыватных пытанняў мовы пісьменнікаў-драматургаў і асобных твораў драматургічнага жанру. Калі ў працах некаторых з іх, як, напрыклад, у «Гісторыі беларускае літаратуры» М. Гарэцкага, даецца ў першую чаргу агульная ацэнка мовы, то ў іншых даследчыкаў падрабязна аналізуецца асобныя формы і словы, прапануюцца рэкамендацыі па развіцці літаратурнай мовы.

Такім чынам, на разгледжаным этапе вывучэння мовы беларускай драматургіі пачатку ХХ ст. быў закладзены грунт для сучасных даследаванняў. Матэрыялы, якія з’явіліся ў 1900 – 1920-х гг., змяшчаюць каштоўныя заўвагі і павінны ўлічвацца ў адпаведных спецыялізаваных выданнях па гісторыі літаратурнай мовы ў цэлым і мовы мастацкай літаратуры ў прыватнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская дакастрычніцкая драматургія / Акад. навук БССР, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – 536 с.
2. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. М.Р. Суднік, А.І. Жураўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1967–1968. – 2 т.

3. Гарэцкі М. Гісторыя беларускае літаратуры. – Вільня: Друкарня кооп. таварыства «Друк», 1920. – 208 с.
4. Уласаў А. Дні жыцця // Шляхам гадоў: гіст.-літ. зб. / уклад. У. Мархель. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 145–175.
5. Запрудскі С.М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920 – 1930-я гады. – Мінск: БДУ, 2013. – 367 с.
6. Łuckiewicz A. Jak prawilna pisać pa białarusku. – Wilnia: Drukarnia M. Kuchty, Drukarnia białaruskaj časopisi «Homan», 1917. – 16 s. – Č. 1.
7. Račobka B. Hramatyka białaruskaj mowy. – Wilnia: Drukarnia «Homan», 1918. – 38 s.
8. Taraškiëwič B. Białaruskaja hramatyka dla szkoł. – Wilnia: Wydawnie "Białaruskaha Kamitëtu", 1918. – 112 s.
9. Ābiht R., Stankëwič Ī. Prōsty spōsab stācca ū karōtkim čāse hrāmātnym. – Breslau: drūkam wydaŭ dr. F. Pribāč, 1918. – 16 s.
10. Дварчанін І. Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры: (ад 1905 года): для старэйшых класаў беларускіх сярэдніх школ: у 5 вып. – Вільня: Бел. выдав. тав-ва, 1927. – 5 вып.
11. Пшчелко А.Р. Янкина жалоба: драматический этюд из жизни лепельских крестьян. – Витебск: Губ. типолит., 1900. – 17 с.
12. Паўловіч А. Васількі: драма з сучаснага жыцця ў 5 актах. – Вільня: Друкарня «Прамень», 1919. – 58 с.
13. Аляхновіч Ф. Цені: драма ў 3 актах. – Мінск: Друкарня Інвалідаў, 1920. – 47 с.
14. Аляхновіч Ф. Калісь: сцэнічны абразок у 2 актах. – Вільня: Выд-ва Менскага камісарыяту асветы, 1919. – 32 с.
15. Галубок У. Апошнія спатканне: драма ў 4 актах. – Вільня: Выд-ва Менскага народнага камісарыяту асветы, 1919. – 43 с.
16. Музыка С. На ўсход! // Маладняк Калініншчыны. – 1926. – № 5-6. – С. 64–74.
17. Гарэцкі М. Жартаўлівы Пісарэвіч: сцэнка і размовы. – Мінск: Бел. дзярж. выд-ва, 1928. – 39 с.
18. Купала Я. Паўлінка: сцэны із шляхоцкага жыцця ў 2 актах. – Пецяўбург: Загляне сонца і ў наша аконца, 1913. – 85 с.
19. Чэхаў А. Мядзведзь: жарт у 1-м акце: (пераклад з расійскай). – Пецяўбург: Загляне сонца і ў наша аконца, 1913. – 27 с.
20. Гарэцкі М. Наш тэатр // Калядная пісанка, 1913 год. – 1913. – С. 13–26.
21. Гарэцкі М. [Рэцэнзія] // Беларускае жыццё. – 1919. – № 22. – С. 7–8. – Рэц. на кн.: Галубок У. Апошнія спатканне: драма ў 4 актах. – Вільня: Выд-ва Менскага народнага камісарыяту асветы, 1919. – 43 с.
22. Глушыцкі Л.У. Мова драмы «Апошнія спатканне» Уладзіслава Галубка і яе ацэнка Максімам Гарэцкім // Пісьменнік – мова – стыль: матэрыялы III Міжнар. навук. канф., прысвеч. праф. Ц.П. Ломцеву, Мінск, 21–22 верас. 2023 г. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: М.І. Свістунова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2023. – С. 295–300.
23. Станкевіч Я. Язык і языказнаўства. – Выд. 2-е, папр. і дап. – Вільня: Ін-т беларусістыкі, 2007. – 1214 с.
24. Карскі Е.Ф. Белорусы: в 3 т. / ред. совет: Г.П. Пашков [и др.]. – Мінск: Бел. Энцыкл., 2006–2007. – Т. 3, кн. 2: Очерки словесности белорусского племени / коммент. Т.И. Вабищевич, В.М. Казберука, О.П. Кричко. – 2007. – 704 с.
25. Глушыцкі Л.У. Каментарый да твораў беларускіх драматургаў у «Хрэстаматыі новай беларускай літаратуры» І. Дварчаніна // Навука і моладзь: актуальныя праблемы даследаванняў у XXI стагоддзі: зб. навук. арт. – Мінск: Бел. навука, 2025. – Вып. 1 / Цэнтр дасл. бел. культуры, мовы і літ. НАН Беларусі; уклад. Я.С. Шаўчэнка; рэдкал.: А.І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. – С. 26–30.
26. Бузук П. Мова і правапіс твораў Якуба Коласа // Якуб Колас у літаратурнай крытыцы. – 1926. – С. 132–139.

Паступіў 19.05.2026

ПРОИЗВЕДЕНИЯ БЕЛОРУССКОЙ ДРАМАТУРГИИ НАЧАЛА XX В. В ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ 1900 – 1920-х гг.

Л.В. ГЛУШИЦКИЙ

(Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы НАН Беларуси, Минск)

В статье рассматриваются издания 1900 – 1920-х гг., в которых содержатся замечания и исследования, посвящённые языку драматургических произведений того же периода. Внимание обращается как на отдельные подстрочные сноски и небольшие заметки в прессе, так и на языковедческие статьи и работы известных исследователей. Проводится сопоставительный анализ выявленных мнений. Оценки и утверждения ученых сравниваются с данными словарей рассматриваемого периода, а также современных.

Ключевые слова: язык драматургии, сопоставительный анализ, М. Горецкий, И. Дворчанин, Е. Карский, П. Бузук, история белорусского литературного языка.

BELARUSIAN DRAMATIC WORKS OF THE EARLY 20th CENTURY IN LINGUISTIC STUDIES OF THE 1900s – 1920s

L. HLUSHYTSKI

(Centre for the Belarusian culture, language and literature researches
of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk)

The article examines the publications of the 1900s – 1920s, which contain observations and studies on the language of dramatic works of the same period. Attention is drawn to individual footnotes and small notes in the press, as well as to linguistic articles and works by well-known researchers. A comparative analysis of the identified judgments is carried out. The estimates and statements of the scientists are compared with the data of the then and modern dictionaries.

Keywords: the language of drama, comparative analysis, M. Harecki, I. Dvarcanin, J. Karski, P. Buzuk, the history of the Belarusian literary language.